

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ІМ.Г.С.СКОВОРОДИ

На правах рукопису

СТАНКЕВИЧ Ольга Вікторівна

НОРМОТВОРЧІСТЬ: ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

09.00.11 - соціальна філософія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків - 1993

702151

Робота виконана на кафедрі філософії Харківського державного університету.

Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент
КОРАБЛЬОВА Н.С.

Офіційні опоненти – доктор філософських наук
БИСТРИЦЬКИЙ В.К.

кандидат філософських наук, доцент
МАКСИМОВ С.І.

Провідна установа-Українська академія внутрішніх справ

Захист дисертації відбудеться 24 червня 1993 р. о ___ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К ІІЗ.24.03 Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди за адресою: 310168, Харків, вул.Блюхера 2, ауд. А-221 /зал засідань/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Харківського педагогічного інституту ім. Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано "___" травня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

В.В.Корженко

S. Stepanik

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00815189 (W)

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена її зв'язком з широким колом проблем, що породжені сучасним станом суспільства і науково-теоретичним значенням проблеми нормотворчості. Феномен нормотворчості, що характерен для буття кінця ХХ ст., і цей факт вимагає методологічного пояснення. В умовах подолання існуючої кризи цінностей актуальною стає задача виявлення не лише специфіки феномену нормотворчості, а також теоретичне обґрунтування і історичне виправдання програми відродження України, яка набирає силу і вимагає інтелектуального і методологічного проекту, що спирається на ідею втілення національних цінностей у чинному законодавстві.

Основним джерелом труднощів в економіці, політиці, праві в криза попередньої системи цінностей, а разом з цим і зміни дійсності системи соціальних регуляторів поведінки як окремої людини, так і окремої соціальної групи. Ті багаточисленні закони, що приймаються сьогодні, не відображаючи дійсної ієрархії суспільства у цілому, не спрацьовують та виявляються нежиттєздатними, тим самим поглиблюючи кризу, яка поставила суспільство на грань аномії. Подібна нормотворчість представляє собою фактично імітаційну діяльність, яка не вирішує и не регулює соціальну напругу, що виникає у суспільстві, а це в свою чергу призводить до конфліктів.

Науково-теоретичне значення проблеми нормотворчості зумовлено тим, що вона пов'язана з поглибленою розробкою загальної теорії соціальних норм, яка має методологічний характер для таких спеціалізованих областей наукового пізнання як право, етика, соціологія, соціальна психологія. Обґрунтована, розроблена террія соціальних норм включає у себе як необхідний момент і дослідження нормотворчості.

Дослідження нормотворчості, з одного боку, може певним чином прояснити такі граничні питання соціального пізнання як питання про рушійні сили та умови розвитку суспільства, про можливий напрямок розвитку суспільства, з іншого боку, дослідження механізмів та закономірностей нормотворчості може служити основою для розробки конкретних рекомендацій в областях спеціалізованої професійної нормотворчості, базовою для конкретного аналізу ефективності соціальних регуляторів, необхідного співвідношення інституціональних і неінституціональних форм регулювання.

Феномен нормотворчості виявляє як генетичні основи соціальних

норм, так і конкретні механізми генезису найрізноманітніших регуляторів людської діяльності, починаючи від вихідних форм - традицій та звичаїв. Виділення істотних характеристик та специфіки нормотворчості у різноманітних областях людської діяльності є необхідним елементом як концепції нормотворчості, так і загальної теорії соціальних норм у цілому.

Рівень наукової розробленості проблеми. Можна стверджувати, що тема нормотворчості в соціальній філософії розроблена недостатньо, про це свідчить перш за все відбиття теми у науковій, учбовій і довідковій літературі. До середини XIX ст. філософія була практично одностайною в оцінці нормативного як належного, нормального та необхідного елементу життя людини. Передумовою вивчення нормотворчості було виділення нормативного в особливу сферу людського буття зі своїми законами та специфічною динамікою, що було здійснено спочатку у рамках філософії життя, а з тим нашло своє продовження в екзистенціалізмі. Філософія життя піддала сумніву обґрунтовані розумом системи моралі /а саме моральні норми довгий час були єдиним об'єктом вивчення нормативного/, а далі перейшла до сумніву в обов'язковості і цінності нормативного взагалі, намагаючись встати по той бік добра і зла". Почавши з пошуку нових засад моральних норм, філософія життя довела ці пошуки до логічного завершення, відкинувши і розум як основу соціального буття і мораль як таку.

Можна вказати на істотні зрушення в дослідницькій практиці, зроблені екзистенціалізмом, які фіксують повороти до нової проблематики. У цьому зв'язку звертає на себе увагу та обставина, що Кіркгогор, виділяючи нормативне як особливу сферу людського буття, протиставляє йому не інше нормативне і не радикальний нігілізм по відношенню до моралі. Він протиставляє йому екзистенцію як справжнє й вільне людське існування. Кіркгогору належать практично всі ідеї, які пізніше розроблялися екзистенціалістами. У житті, яке не є життям істинним та автентичним, яке являє собою роздроблене, фрагментарне існування - тотальність нормативного, там зникає здатність "значущих синтезів вічного та минулого", і вже неможливо знайти вищі цінності, що породжують цю сукупність норм.

Філософські інтуїції, які відкривають нормативне як особливу сферу людського буття, не зачіпають проблеми нормотворчості безпосередньо, хоча й задають її ціннісні основи. Нормативне, його розвиток, неможливо досліджувати, відволікаючись від його зміс-

товних характеристик і одиницею аналізу виступає такий феномен як соціальна норма. Особливість ситуації заключається у тому, що проблемі нормотворчості надається перевага в таких галузях знань як соціологія у цілому, так і в її складовій частині - культурній антропології. Але воно практично завжди виступає лише моментом в дослідженні соціальних норм, при цьому власне проблемі нормотворчості надається не першорядне значення. Роботи Ф.Боаса, Р.Бенедікт, М.Мід, Р.Редфілда, Р.Редкліфф-Брауна, Р.Лінтона, М.Херсковиця, Б.Малиновського, А.Кребера, Ф.Знанецького, М.Шеріфа, Дж.Хонігмана дають невичерпний теоретичний та описовий матеріал. Характеристики суб'єкту інновацій, динаміка соціальних груп, роль референтних груп у формуванні ціннісно-нормативних систем - все це, в тій чи іншій мірі, відображає окремі аспекти нормотворчості. Концепції аккультурації формулюють своє розуміння механізмів нормотворчості, хоча таке розуміння може значно відрізнитися навіть у рамках одного з численних напрямків культурної антропології.

Зрозуміло, представляти справу так, що тема нормотворчості у нашій філософії відсутня зовсім, було б спрощенням. В останні роки з'являється все більше робіт, в яких нормативні системи отримали своє обґрунтування у вивченні об'єктивних основ людської життєдіяльності. У роботах Ієропольської О.М., Кяхрика Л.О., Лебедева Р.Л., Момова В., Попова В.І., Поросенкова С.В., Поспелова Д.О., Сидорини Т.О., Сушинського М.І., Целаєва С.П., Шушаріна О.С. розглядаються зміни об'єктивних підвалин буття як основи розвитку нормативного. Серед найбільш відомих авторів, в роботах яких нормотворчість аналізується не як така, а в зв'язку з іншими проблемами, можна назвати Антонова О.М., Бобневу М.І., Даштамірова С.О., Мурзаліна С.К., Панькова Б.М., Плахова В.Д. В роботах цих авторів присутнє намагання осмислити соціальні норми як цілісне явище і проблема нормотворчості виступає як частина більш загального завдання, а саме - побудови теорії соціальних норм. Ряд авторів - Андрєєв І.О., Вардомацький О.П., Брохіна Л.М., Ковельман О.Б., Лосєв М.В., Сисолятін Г.М. - досліджують розвиток моральних норм, в якіх роль суб'єкта зводиться до інтерпретації та екстраполяції уже існуючих норм. Моральні ж норми відносяться до найбільш консервативних утворень, що ускладнює не лише саме дослідження, але й виділення нормотвор-

чості як такої у цій галузі. Також проблеми нормотворчості розроблялись у зв'язку с проблемами культурної спадкоємності. В роботах Ахієзера О.С., Власової В.В., Копаньова В.М., Красина Д.Л., Кучмаєвої І.К., Першиця О.І., Румянцева О.К., Соколова Е.В. нормотворчість виступає необхідним моментом механізмів культурної спадкоємності і аналізується як спонтанні, неформалізовані процеси зміни традицій і звичаїв при їх трансляції. Основним об'єктом вивчення є вихідні форми соціальних регуляторів: звичаї, традиції, табу, обряди. Власне же соціальним нормам з обов'язковим рефлексивним компонентом приділяється менш уваги.

Особливість ситуації заключається в тому, що не дивлячись на загально-методологічну, спеціальну літературу з даної проблеми, теорія нормотворчості як така все ще потребує розробки. Відбуваються істотні зрушення у перебудові методологічної свідомості, стає все більш очевидним, що спрощення структур буття в соціальній практиці втрачає статус непорушного ідеалу. Виділення самої проблематики нормотворчості представляється не зовсім простою справою. Кожен із приведених вище напрямків, беручи нормотворчість лише в одному з її аспектів, дає характеристику, виходячи не з самих закономірностей процесу нормотворчості, а з більш загальних цілей дослідження. До цього часу до дискутуємих проблем відносяться питання суб'єкту нормотворчості, його характеристики і місце у процесі нормотворчості, про роль конфлікту ціннісно-нормативних систем в формуванні нових соціальних регуляторів, про взаємодію нормативного та екзистенціального модусів людського буття, про нормативне та екзистенційне як цінність і протицінність.

Мета і завдання дослідження. Основна мета дослідження полягає у визначенні нормотворчості як одного з можливих феноменів, які поєднують екзистенційний та нормативний модуси людського буття. Для реалізації цієї мети передбачається вирішення слідуєчих завдань :

- аналіз підвалин та умов виділення та осмислення нормативного як особливої сфери буття, яка протистоїть екзистенційному, особистому, смислотворчому;

- визначити феномени духовної сфери, за посередництвом яких взаємодіють екзистенціальний та нормативний модуси людського буття;

- вивчення загальних напрямків генезису нормотворчості, аналізуючи диференційні характеристики суб'єктів нормотворчості, їх ролі та місця у процесах нормотворчості, а також феномен культурної інновації,

- аналіз соціологічних концепцій соціальних норм, групової динаміки, культурної спадковості з точки зору проблем нормотворчості;

- поставлення проблеми дійсного місця та ролі конфлікту ціннісно-нормативних систем у нормотворчості.

Теоретично-методологічною основою дослідження є фундаментальні положення філософії життя, екзистенціалізму та неокантіанства. У дисертації також були використані дослідження проблем нормотворчості як зарубіжної соціології, так і роботи вітчизняних авторів. Для більш повного та ґрунтовного аналізу проблеми, що досліджується у дисертації, використовувалися феноменологічний підхід та дискурс як засіб теоретичного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді нормотворчості через взаємодію екзистенціального та нормативного модусів людського буття, який дає підставу автору стверджувати, що нормотворчість здійснюється через звернення до вищих цінностей соціуму. На підставі ряду положень екзистенціалізму та філософії життя, в руслі їх традицій та з урахування наростання психологічних установок у цих напрямках, проведено аналіз, який дозволив вичленити ряд цікавих проблем нормотворчості і феномену цінності. Робота також має наступні елементи наукової новизни:

- на підставі проведеного аналізу робіт зарубіжних та вітчизняних соціологів показано, що феномен цінності є визначальним при аналізі теоретичних побудов, які досліджують проблему нормотворчості;

- на відміну від зарубіжної соціології, яка має справу виключно з інструментальними цінностями, доведено, що нормотворчість здійснюється через звернення до вищих цінностей соціуму та є пріоритетною сферою діяльності суб'єктів, які мають високий соціальний статус;

- розкрито значення поняття цінності для розуміння проблем нормотворчості, показано, що напруження, які виникають у соціальній тканині буття, у духовній сфері особистості та соціуму в цілому оформляється та існує як протиріччя реальних, наявних

соціальних норм і принципу, що їх породжує та надає сенсу - вищої цінності;

- з'ясовані особливості взаємодії та динаміки двох типів цінностей - цінностей інструментальних та цінностей вищих;

- запропоновано підхід до нормотворчості як до одного з можливих шляхів подання екзистенціального та нормативного модулів людського буття.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертації викладені автором в 5 публікаціях, в тому числі в двох статтях, в доповідях та виступах на конференціях, серед яких: міжреспубліканська конференція "Філософія техніки і інженерна діяльність" /Пермь, 1992/; українська науково-практична конференція "Світ, що змінюється, і проблеми гуманітарної освіти у вищій школі" /Бердянськ, 1992/; теоретична міжрегіональна конференція "Людина як космічний феномен" /Іжевськ, 1993/; на методологічних семінарах кафедри філософії Харківського держуніверситету /1993/.

Структура і зміст роботи. Дисертація складається з вступу, двох розділів і закінчення, а також списку літератури, що містить 127 назв.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається ступінь її опрацювання, формулюються мета та завдання дослідження, розкривається новизна положень і висновків автора, визначається теоретичне і практичне значення дослідження, висвітлюється методологічний ґрунт вивчення проблеми.

У першому розділі "Проблема онтологічного обґрунтування нормотворчості" здійснено дослідження феномену нормотворчості: осмислення її виділення нормативного в особливу сферу людського буття, та наростання радикалізації нехтування нормативним у західноєвропейської філософії. Виявляються основні підходи до нормотворчості, сформульовані зарубіжними та вітчизняними авторами, аналізується та сфера соціального буття, яку дослідили та осмислили вищевказані теоретичні побудови.

Аналіз проблеми починається з осмислення нормативного як особливої сфери буття, яка до середини XIX ст. у західноєвропейської філософської традиції розглядалась як нормальний і необхідний елемент життя людини. Нормативному протиставлялась аномалія, аморальність, втрата цінностних орієнтирів. Шопенгауер

вперше насмілився суперечити загальнообов'язковості і цінності нормативного, тим самим виділивши його як особливий феномен людського буття. Шопенгауер зовсім не намагався руйнувати мораль, а лише намагався знайти справжні основи моральних принципів. Виникнення морального у кожному індивіді має унікальну історію і унікальний зміст. Ця унікальність виводить людину із сфери дії загальнообов'язкових норм і оцінок.

Ніщо радикалізував моральні інтуїції Шопенгауера, відкинув не лише нормативне в моралі, але й саму мораль. Він показав агресивність нормативного, яке служить пристанищем посередності і духовного убожества. Подальша радикалізація негачії нормативного здійснена в апофеозі безгрунтовності Л.Шестова. Область нормативного сприймається ним як область абсолютної влади необхідності.

Киркегор ніскільки не заперечував вищих цінностей, але при цьому піддавав сумніву тотальність загальнозначимості і істиності. Загальноприйняті правила поведінки обмежують людину, закриваючи для неї сферу власне етичного, де з здійсненням абсолютного вибору між добром і злом людина творить себе як унікальну, неповторну особу. Киркегор вводить розрізнення справжнього і несправжнього людського буття, і сам термін "екзистенція" набуває ціннісного виміру. Людина може через "посування віри" перейти до області етичного, віра це ризик вибору, який заперечує світ необхідностей, звільнює людину від тягаря минулої нормативності. Здатність здійснювати вибір, здобуваючи віру, залежить лише від критичного та напруженого відношення до свого існування. Переступаючи межу нормативного, людина здобуває більш високу мету - це веління Абсолюту, які перевищують загальнозначимі й загальноприйнятні цінності і норми.

В екзистенціальної філософії ХХ ст. нормативний і екзистенціальний аспекти людського буття набувають протилежності як цінності і протицінності. Екзистенціальний світ виступає антагоністом соціального буття, яке вичерпується нормативністю. При цьому абсолютний вибір Киркегора як розрізнення добра і зла, як перехід до справжньої моралі, трансформувався у вибір між екзистенцією і нормативністю. Це вибір між абсолютною свободою і абсолютною відповідальністю та сукупністю соціальних норм, систем соціальних ролей, в яких людина розчиняється без залишку, де вона дорівнює безликому колективному *Матт*.

Врятувати свою людську унікальність як самоцінність, людина може здобувши ті умови буття, в яких можливе постійне перебування у стані свободи. Нормативне втрачає свою владу в пограничній, кризовій ситуації, відкриваючи гриніці для вільного конструювання людиною свого буття. Лише самотворчість надає самоцінності людському буттю, це прояв свободи, яка є основою людського у людині. Чи можлива зустріч, взаємодія таких полярно розведених аспектів людського буття: екзистенціального та нормативного? Так, це можливо. Перш за все, у кризовій ситуації, яка стала основним об'єктом аналізу в екзистенціалізмі. Тоді в нормативній тканині буття відбувається розрив, через який являється буття істине, власне людське, коли людина ніби переходить в інший вимір, де існує інша можливість і реалізується основна характеристика людини - бути свободною і лише з себе черпати, по виразу Ярперса, форми та норми свого буття. Друга можливість зіткнення екзистенціального та нормативного аспектів людського буття - це мистецтво. Ця сфера творчості має величезну, так ж невичерпану, як і сама проблема, літературу. Але загальну тенденцію всеж можна виразити так: смерть нормативного в екзистенціальному як умова і як результат реалізації творчих потенцій людини.

На наш погляд існує така сфера людського буття, де нормативне і екзистенціальне не знаходяться в абсолютному протистоянні, де вони стикаються одне з одним, не знаючи і не знищуючись. Це область нормотворчості, створення нових соціальних норм. Саме тут зникає абсолютність їх протиставлення, і нормативний та екзистенціальний аспекти людського буття втрачають якості атрибутивності, становлячись лише модусами єдиного цілого - життя людини.

Далі аналізується як процес нормотворчості, так і необхідний понятійний апарат з метою виявлення феноменів, через які екзистенціальне та нормативне знаходять своє втілення у повсякденній реальності. Аналіз нормотворчості неможливо вести чисто спекулятивним шляхом, без звернення до емпіричних досліджень з цієї проблеми. Виникає необхідність якщо не створення цілісної теорії нормотворчості, що перевищує і завдання і можливості дослідження, то виділення основних характеристик цього феномену, його суттєвих підстав.

Емпіричний матеріал, який використовується в дослідженні,

відноситься до двох напрямків, які можна назвати етнологічним та соціально-психологічним /таке іменування носить чисто технічний характер/. До першого напрямку відносяться переважно дослідження культурної антропології, яка намагається вийти на узагальнення філософського характеру, через культуру і в культурі відшукати відповідь на питання: що таке людина. Ди неї характерно розуміння нормотворчості через призму аккультураційної парадигми. Соціально-психологічний напрямок у вивченні нормотворчості пояснювальні принципи покладає в загальних закономірностях взаємодії індивідів у малих групах, і переважна увага звернена на психологічне обґрунтування цих взаємодій. Що стосується вітчизняних робіт, то вони не несуть концептуального характеру і лише відображають окремі аспекти нормотворчості.

Але можна виділити загальні моменти, які характеризують такі різні роботи: по-перше, переважає тенденція пояснення нормотворчості, не виходячи за рамки розглядуваного феномену. Друге. В якості пояснювальних принципів притягаються: 1/ структура норми, 2/ рефлексивний компонент норми, 3/ механізми т.з. культурного функціонування норми. Третє. Там, де все ж такі відбувається звернення до цінносних основ нормотворчості, саме поняття цінності отримує різне наповнення, відображаючи найрізноманітніші феномени. Четверте. Переважно аналізуються моральні або культурні норми, а соціальні норми у точному сенсі цього терміну, як норми, що регулюють взаємовідносини індивідів як членів груп, рідко становляться об'єктом досліджень.

Далі аналізується генетичний ряд від примітивних соціумів до цивілізованих суспільств з точки зору особливостей процесів нормотворчості. Описується особлива форма інновації, яка характерна для примітивних чи традиційних суспільств, там, де переважає направленість на стабільність суспільно-культурного порядку, де повна підлеглисть традиції проявляється як тотожність мислення та поведінки. Парадоксальний, але необхідний механізм інноваційного процесу у такому суспільстві – це подання інновації як традиції, свого рода варіації на тему, що відома та признана. Така форма інновації довго не помічалася, але саме традиційне оформлення інновації робить її соціально прийнятною для суспільства. Особливості ціннісно-нормативної системи примітивних суспільств породжує специфічну форму процесів нормотворчості і з релігійно-магічного виправдання нормотворчості.

можна зробити висновок о первинності у генетичному аспекті міфологічного обґрунтування монономії первісної культури. Коли сакральні норми соціуму довгий час приходять у зіткнення з реаліями буття, то їх зміни обов'язково зв'язуються з існуючими міфами. За посередництвом міфології, яка є персоніфікованою системою вищих цінностей соціуму, передаються й змінюються норми діяльності. До особливостей нормотворчості у примітивних суспільствах відноситься як те, що інновація існує у традиційному оформленні, що робить її соціально прийнятною, так і те, що нормотворчість є пріоритетною сферою діяльності членів групи, які мають високий соціальний статус та прерогативу звернення до вищих сакральних цінностей соціуму, в якій і здійснюється процес нормотворчості.

Аналіз концепцій нормотворчості щодо сучасних, цивілізованих суспільств /М.Мід, М.Шеріф, Ф.Знаєцький/ дозволяє виявити такі його особливості, які подібні з процесами нормотворчості у примітивних суспільствах. Тут також досягнення вищих позицій у соціумі дає повноваження не лише на тлумачення норм, але й дозволяє нормотворчість у власному розумінні цього слова. Але незмірно ускладнена соціальна структура дозволяє в якості суб'єктів нормотворчості виділяти й цілі соціальні групи, які виступають референтними для більшості груп соціуму. Нормотворчість відбувається через звернення до вищих цінностей, але на відміну від суспільств примітивних, вищі цінності соціуму секуляризовані, хоч їх сакральний характер все ж повністю не втрачається. Нові моменти у нормотворчості зв'язані з розмиванням суб'єкта нормотворчості, коли він як би поглинається безликою колективністю, хоч об'єктивно роль окремого члена групи в ініціації нових норм принципів змін не зазнає. Переважачою формою регуляції поведінки стає норма, потіснивши традицію на другий план. Автономність суб'єкта, яку в певній мірі було допущено у примітивних суспільствах (особливими видами норм), розповсюджується майже на всі сфери людської діяльності.

У другому розділі "Нормотворчість як поєднання екзистенціального і нормативного модусів людського буття" досліджується роль конфлікту нормативних систем у процесах нормотворчості, аналізуються поняття цінності як центрального поняття для висвітлення проблем нормотворчості, а також відбувається конкретизація нормотворчості, що заявлена, як вирішення протиріччя

вищих та інструментальних цінностей.

Розглядається традиційна для дифузійонистських концепцій нормотворчості інтерпретація створення нових норм переважно як результату зіткнення різних нормативних систем. Тобто, простір нормотворчості розміщується у соціальному просторі контакту різних груп. Дослідження як мігрантських груп, так і контактів традиційних суспільств з розвинутими, показують, що у реальності створення нових соціальних норм, яке спостерігається при контактах різних соціумів, являє собою таке засвоєння елементів чужої ціннісно-нормативної системи, яке здійснюється у відбитті через власні цінності та норми соціуму, таким чином, від вихідної культури залишається лише імпульс, потовх, що запускає механізм автохтоної нормотворчості.

Але конфлікт ціннісно-нормативних систем як абсолютне протистояння різних ціннісних ієрархій, зрозуміло, не є єдиною можливою ситуацією. Інший результат зустрічі різних соціумів - це переклад цінностей однієї культури на "мову" іншої. Продуктом подібного перекладу є культурна інновація, завдяки якій реалізується можливість взаємоосмислення, взаємоспілкування. Інновації загальнокультурного характеру, які переважно є результатом крос-культурних контактів, обмежуються особливостями соціальної структури соціума-реципієнта. А у свою чергу, самі культурні інновації впливають на соціальну структуру, на стабільність соціуму, але непрямим шляхом, через складну систему опосередкувань. Культурна інновація дозволяє також рельєфно побачити, що рефлексія норматиної системи не призводить з необхідністю до її критичної переоцінки, а лише дозволяє знайти шляхи збереження існуючої ціннісно-нормативної системи. Багатоплановість, свієіснування різних смислів як необхідний елемент власне культурної сфери нормотворчості, в певній мірі, протистоїть жорсткій та більш суворій визначеності, однозначності соціальних нормативів, які забезпечують упорядкованість та стабільність соціуму.

Далі досліджується місце та роль поняття цінності в етнологічних та соціально-психологічних течіях зарубіжної соціології, а також у працях вітчизняних авторів. Аналізується поняття цінності та реальність, що стоїть за ним, у роботах А.Кребера, М.Херсковиця, Дж.Хонігмана, Дж.Міда, М.Шеріфа, Ф.Знанецького. Відзначається, що цінність є обов'язковим елементом теоретич-

них побудов. Спільним для більшості понять цінності, які використовуються переважно в описовому, а не пояснювальному контенті, є те, що вони легко замінюються поняттям соціальної норми, таким чином цінності вищі та інструментальні не виявляються як особливі утвори. Для дослідників практично не має значення, який тип цінності присутній у кожному конкретному випадку.

Для культурної антропології є само собою зрозумілим, що поняття цінності – це одне з центральних понять, але ж культури різняться перш за все за своїми цінностями. Визначення цінностей показує, що їх розуміння залишається у рамках операціонального підходу, який так органічно впливає з вихідних позитивістських установок соціології. Поняття цінності тісно зв'язується з корисністю, з мотиваційною сферою особи. Які ж цінності опиняються у центрі уваги у розглянутих роботах. Це, по-перше, цінність як річ, що має корисність, здатна задовольняти потреби, по-друге, цінність – як річ або її ідеальний образ, який має зміст, що піддається опису, та значення, та який спрямовує діяльність членів певної групи. По-третьє, цінність – це правила поведінки, за допомогою яких група зберігає, регулює та розповсюджує відповідні типи дій серед своїх членів. Іншими словами: це – 1/ цінності – засоби діяльності, 2/ цінності – цілі діяльності, 3/ цінності – норми. Усі вони займають різне місце у процесах виникнення та функціонування норм, але спільним є їх прикладний характер, це – інструментальні цінності. Самі по собі, вони не мають здатності надавати людській діяльності сенсу та створюють операціональний рівень в системі ціннісної ієрархії.

Подібне становище склалося і у вітчизняній літературі. Цінність при аналізі процесів нормотворчості зводиться лише до інструментальних цінностей, що залишає за рамками аналізу вищі цінності, їх динаміку, специфіку, взаємовідношення та взаємозв'язки з цінностями інструментальними.

Тож, прийняв як найбільш загальне визначення цінності як значущості, розглянемо специфіку вищих цінностей з точки зору процесів нормотворчості. Перш за все необхідно залишити осторонь спроби закріпити за поняттям "вищих цінностей" набору конкретних феноменів, які, як правило, пишуться з великої літери: Добро, Істина, Краса. Ці вищі цінності можуть бути взагалі не представлені в системі цінностей як індивіда, так і окремих груп. Крім того, одне й те ж іменування вищих цінностей отримує у

різні періоди розвитку одного й того ж соціуму зовсім різне наповнення. Неможливість скласти тезауруса вищих цінностей виявляє перевагу ієрархічного підходу.

Специфіку вищих цінностей складає перш за все їх смислотворча функція, як по відношенню до буття людини у цілому, так і по відношенню до цінностей інструментальних, які складають операційний прошарок людського буття. З одного боку, вони надають значення цінностям інструментальним, а з другого їм властива така значущість, що перевищує наявне буття. Вони носять принципово неутілітарний характер, є цінними, значимими не тому, що служать чомусь іншому. В вищих цінностях опосередковано знаходять свій вираз фундаментальні потреби та відношення особи. Гранична узагальненість об'єктивних основ цінностей - це джерело, з якого починає своє життя вища цінність. В розвинутій формі вона набуває якості самоцінності, самоцінність і самодостатність - це те, де проходить подорожддя між вищими цінностями і цінностями інструментальними. Вищі цінності за своєю суттю є цінності екзистенціальні, так як вони утворюють вершину ієрархічної піраміди цінностей певної особи, своє буття набуваючи лише в особистому переживанні значущості. Являють із сфери належного, вищі цінності прилучають людину до того, що вище неї, виводячи за рамки наявного. В термінах екзистенціальної філософії це виражається як прорив до автентичного буття, перехід із сфери нормативного до справжнього людського існування як самоцілі і самоцінності.

Вищі цінності - це інтегральні регулятори, які відповідають за фундаментальний вибір особи, за її самовизначення. Конституючи смисл буття в цілому, належачи до сфери екзистенціального и не маючи яскраво вираженої, прямої побуджувачої сили, вищі цінності виконують своє регулятивну функцію через цінності-норми. Але смислотворча функція вищих цінностей, впливаючи із їх абсолютної, гранично узагальненої форми буття, робить їх реалізацію неможливою у повній мірі, бо вони принципово "перевищують" будь-яку наявну ситуацію, маючи якість недомовленості і невичерпності, побібно символу. Спроба втілити їх у реальному бутті, низвести до рівня норм, руйнує вищу цінність. Цей феномен був розглянутий і екзистенціальною філософією і філософією життя. Специфічна логіка цінностного буття містить протиріччя як свій необхідний момент, що є формою взаємозв'язку різноманітних цінностей, за виразом Ніцше - цінності та протичінності. Плинність самих понять цінніс-

ної сфери - це також необхідний момент як прояв її динаміки. Антиномічність, співіснування різноманітних цінностей характерно як для нормативного виміру людського буття, так і для цінностей вищих, екзистенціальних.

Напруга, що виникає у соціальній тканині буття, змінює дієвість наявних соціальних регуляторів - норм. Норма як феномен духовної сфери, виправдовується та осмислюється у світлі вищих цінностей, має здатність автономного існування. За своєю суттю, вищі цінності і цінності інструментальні можуть існувати як незрушна система лише в межах суворої цінності ієрархії, яка є лише зручною абстракцією для певних дослідницьких цілей. В реальності - це рухливе, динамічне утворення, де місце вищих цінностей може зайняти цінність інструментальна, набуваючи при цьому всіх якостей вищої цінності - смислотворчу функцію та особливу, символічну форму буття. Вища цінність може проявлятися лише за допомогою інструментальних цінностей, бо намагаючись втілити вищу цінність в наявне буття, зробити її реальністю, людина знищує її як таку. Незавершеність і невичерпність вищої цінності, оформляючись та являючись у нормах як цінностях інструментальних, цими ж нормами обмежується і вичерпується. І лише у момент створення нової норми, вища цінність реалізує свою породжувачу і смислотворчу функцію у повній мірі. Саме при посередництві цих феноменів ціннісної сфери в нормотворчості відбувається зустріч екзистенціального та нормативного аспектів людського буття. В системі цінностей, в її протиріччях, в динаміці вищих та інструментальних цінностей і знаходить свій вияв зняття протилежності різних модусів єдиного цілого - людського життя в його унікальності і самоцінності.

В заключенні даються узагальнення і висновки дослідження, накреслюються перспективи подальшого вивчення проблеми, а також можливість практичного використання результатів роботи.

Список наукових праць по темі дисертації:

1. Станкевич О.В. Нормотворчество в инженерной деятельности // Философия техники и инженерная деятельность: Тез. докл. межресп. науч. конф. Пермь, 1992. - С.79-80.
2. Станкевич О.В. К понятию "субъект нормотворчества" // Сб. науч. тр. аспирант. Харьк. ун-та /гуманитарные науки/. - Харьков: Основа, 1992. - С.120-123.

3. Станкевич О.В. Нормотворчество - два уровня анализа : наукоренность экзистенции и нормативный "позитивизм" // Квинтэссенция философии и время: Сборник научн. тр. / Отв ред. А.А.Мамалуй. Харьков: ХГУ, 1992. - С.120-125.

4. Станкевич О.В. Нормотворчество: ценностный мир и нормативное бытие // Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе / Материалы укр. научно-практ. конф. Бердянск, 1992. - С.33-34.

5. Станкевич О.В. Топос нормотворчества: теория и практика исследования // Человек как космический феномен: Материалы к теор. межрегион. конф. Ижевск, 1993. - С.120-123.

Ответственный за выпуск

Кораблева Н.С.

Подп. в печ. 20.05.93. Формат 60 x 84 1/16.

Объем 1,0 уч.-изд.л. Тираж 100. Заказ 118.

Участок оперативной печати Харьковского ГАУ

AB 27.517

AB 27.517